

HADİSTE İHTİSAR VE MUHTASAR RİVAYETTEN KAYNAKLANAN PROBLEMLER

*Salih KARACABEY**

ÖZET

Güvenilir kabul edilen hadis kitaplarında bile karşılaşılabilen bazı rivayet problemleri vardır. Bunlardan birisi de hadislerin ihtisar edilerek nakledilmesinden kaynaklanmaktadır. Hadislerin olduğu gibi nakledilmesi konusunda titiz davranan bazı âlimler, mânâ ile rivayetini caiz görmedikleri gibi, muhtasar rivayete de onay vermemişlerdir. Bu görüşü savunanları haklı çıkaracak bazı hataların yapıldığına, en sahih kaynaklarda bile rastlanabilmektedir. Fakat hadis âlimlerinin büyük çoğunluğu, hadislerin yanlış anlaşılmasına yol açmayacak bazı şartlara dikkat etmek kaydıyla, muhtasar rivayete cevaz vermişlerdir. Bu makalede, kaynaklarda yer alan hadisleri bu durumu da dikkate alarak değerlendirmenin, sünneti anlamada ve sıhhatini belirlemede karşılaşılabilecek bazı problemlerin çözümüne katkı sağlayabileceğine işaret edilmeye çalışılmaktadır.

SUMMARY

There are some narration problems even in the reliable hadith books. One of them is caused because of the abbreviative narration. Some hadith scholars who take care of literal narration, give permission neither to meaning narration nor to abbreviative. But many hadith scholars give permission to it.

Hadislerin doğru anlaşılmasını zorlaştıran ve hadis metinleri arasında teâruz görüntüsü veren, dolayısıyla da bu durumdaki hadislerin sıhhatinden kuşku duyulmasına yol açan önemli problemlerden biri de “hadis rivayetinde ihtisar” meselesidir. İhtisar dışında bir de bazı cümle ve kelime eksikliği ile rivayet edilen hadisler vardır ki bunlar ravinin nakil probleminden kaynaklanmaktadır. Konunun özellikleri açısından “hadiste ihtisar” meselesi tek başına bir sıhhat problemi olarak algılanmamalıdır. Başlangıcı hadis tarihinin ilk yıllarına dayanan problemin boyutları ve çözümü hakkında hadis âlimlerinin önemli açıklamaları bulunmaktadır.

I-İhtisar'ın Tanımı

İhtisar kavramı, tanımı ve hadis âlimlerinin konuyla ilgili görüşleri açısından, bilinmesi gereken öncelikli meselelerden biridir. İhtisar kelimesi sözlükte “kısaltmak”, “Bir şeyi sadece belli bir şeye tahsis etmek” şeklinde açıklanmaktadır.¹ Hadis literatüründe ise yaklaşık aynı anlamı korumak üzere farklı lafızlarla tanımlanmaktadır. Örneğin: “Bir hadisin bir kısmını alıp bir kısmını bırakmak.”² “Hadisin, ihtiyaç durumuna göre, bir kısmını bırakıp diğerini rivayet etmekle yetinmek,”³ “Mânâsını bozmadan hadisin bir kısmını hazfederek diğer bir kısmını nakletmek.”⁴ ... gibi. Bu tanımlarda da görüleceği gibi ihtisarla ilgili farklı bazı noktalar öne çıkarılmaktadır. Bütün tanımların ortak noktası ise hadisin tamamının değil, bir bölümünün rivayet edilmesidir. Ancak bazı tariflere, ihtisarın amacı ve kabul edilme şartlarının da yansıdığı görülmektedir. “Hadisin anlatmak istediğini, mânâyı tam aktaracak şekilde kısaca ifade etmek, çeşitli mülâhazalarla mânâyı bozmadan hadisin bir kısmını hazfederek diğer bir kısmını rivayet etmek.”⁵ şeklindeki tanım bu düşüncelyi doğrulamaktadır.

*- Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Hadis Öğretim Üyesi

¹ -Bkz. Zemahşerî, Esâsu'l-Belâğa, Beyrut, 1965, s. 164; İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, Dâru Sâdır, Beyrut, ty. IV, 243; Cevherî, es-Sihâh, Beyrut, 1979, II, 646.

² -Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, et-Takrîb ve't-Teysîr li Marifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr, (Şerh, Salah Muhammed Muhammed Uveyza) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987, s. 78; Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir, Tedrîbü'r-Râvî fi Şerh'i Takrîbi'n-Nevevî, (Thk. Abdulvehhâb Abdullatîf) II. Baskı, Medine, 1392/1972, II, 103; Uğur, Mücteba, Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, TDV. Yay. Ankara, 1992; 149.

³ -Bkz. Cezâirî, Tâhir b. Salih b. Ahmed, Tevcîhu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser, Dâru'l-Marife, Beyrut, ty, s. 314.

⁴ -Kahraman, Hüseyin, Hadis Usûlünde el-Hatîb el-Bağdâdî'nin İbnü's-Salâh'a Etkileri, Bursa 2002, s. 89.

⁵ - Aydınlı Abdullah, Hadis İstılahları Sözlüğü, Timaş, İstanbul, 1987, s. 73.

II-İhtisarla İlgili Görüşler

İhtisar; hadisin aslında bazı değişiklikler meydana getirdiğinden, kabul edilebilirliği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.⁶ Bu görüşler, bazı eserlerde dört başlık altında toplanmıştır.⁷ Fakat bunları; “İhtisara karşı olanlar ve caiz görenler” şeklinde iki ana başlıkta değerlendirmek daha pratik gözükmemektedir.

A-İhtisarı Kabul Etmeyenler ve Gerekçeleri

Bazı müelliflerin açıkça işaret ettiği gibi, hadiste ihtisar meselesi mânâ ile rivayetin alt başlığı niteliğinde algılanmaktadır.⁸ Dolayısıyla hadislerin muhtasar rivayetini caiz görmeyenler; özellikle mânâ ile rivayetine karşı olup, lafız ile rivayetin geçerliliğini savunanlardır.⁹ Bu yaklaşımda olanlara göre “ihtisar” veya hadisin bazı kelimelerinde “hazif” yapmak, kesinlikle ve hiçbir şekilde caiz değildir.¹⁰ Tezlerini desteklemek için Hz. Peygamber’in, “Bizden bir hadis duyup da onu duyduğu gibi nakleden kişiye Allah rahmet etsin.”¹¹ hadisini delil getirmektedirler.¹² Hadislerde ihtisar yapılmaması gerektiği konusunda o kadar hassas davranmaktadırlar ki, tek bir harfin hazfedilmesinin bile caiz olmayacağını vurgulamaktadırlar. Gerekçeleri ise; muhtasar rivayet yapan kimsenin, farkına varmadan, hadisin anlamını bozacak bir hata yapma ihtimalinin çok yüksek olmasıdır.¹³ İddialarında haklılıklarını ortaya koyabilmek için, hadiste otorite kabul edilen kişilerin dahi bu türden hatalar yapabildiklerini öne sürmektedirler. “İhtisar” ve “hazif” yapmayı kesinlikle caiz görmeyenler arasında büyük hadis ve fıkıh âlimi İmam Mâlik’in de adı geçmektedir.¹⁴ Muhtasar rivayetlerde karşılaşılan bazı problemler, İmam Malik gibi ihtisara karşı olan bazı alimlerin görüşlerindeki haklılığı ortaya koyacak niteliktedir.

İhtisarı caiz görmeyen âlimlere göre hadisin metninden hazfedilen bir kelime bile hadisi anlamayı zorlaştırabilmekte, hattâ asıl maksadın çok dışında anlaşılmasına ve yorumlanmasına sebep olabilmektedir. Bu tespitin doğruluğunu ortaya koyacak yanlışlara Buhârî’nin el-Câmiu’s-Sahîh’i gibi

⁶ -Bkz. İbn Cemâ’a, Muhammed b. İbrahim, el-Menhelü’r-Revî fi Muhtasar’ı Ulûmi’l-Hadîsi’n-Nebevî, (thk. Dr. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan) Dâru’l-Fikr, Dımeşk, 1986, s.100

⁷ - Ahmed Naim, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, (Mukaddime), DİB. Yay. Başkanlık Basımevi, Ankara, 1976, I, 469; Uğur, Age. S. 149.

⁸ -Bkz. Cezâirî, Age, s. 314.

⁹ -Bkz. İbnü’s- Salah, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman, Ulûmü’l-Hadis, (Mukaddime) (thk. Nureddin ITR) Dâru’l-Fikr, Dımeşk, 1406/1986, s. 215.

¹⁰ -Bkz. Cezâirî, Age, s. 315.

¹¹ -Ebu Davud, İlim, 10; Tirmizi, İlim, 7; Darimi, Mukaddime, 24; İbn Mace, Mukaddime, 18; Menasik,76; Ahmed, I, 427; III, 225; IV, 80, 82; V, 182.

¹² - Bkz. Hatîb Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, el-Bağdâdî, Kitâbu’l-Kifâye fi İlmi’r-Rivaye, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Medine, ty. s. 191.

¹³ -Bkz. Hatîb, Age., s. 190.

¹⁴ -Bkz. Hatîb, Aynı yer.; Ahmed Naim, Tecrîd, (Mukaddime) I, 469;

çok meşhur bir eserde bile rastlamak mümkündür. Örneğin, Ebu Hureyre'nin rivayetinde Hz. Peygamber'in; "Adak, âdemoğluna benim takdir etmediğim hiçbir şeyi kazandırmaz. Kader ona kendisi için takdir ettiğim şeyi getirir ama, adakla cimrinin elinden malı çıkartırım."¹⁵ buyurduğu nakledilmektedir. Metnine imkan ölçüsünde bağlı kalınarak yapılan bu tercümede de görüldüğü gibi, Allah'a izâfe edilmesi gereken "takdir ve tayin" fiilleri Hz. Peygamber'e ait imiş gibi nakledilmektedir. Hadis, bu şekli ile, itikâdî açıdan İslâm'ın temel inanç değerlerine uymamaktadır. Her ne kadar hadisin tercümesinde biraz zorlama ile birinci fiil Allah'a izafe edilip, ikincisi de "Ben de adak yapan kimseye adadığı şeyi vermesini takdir ederim. Bu hüküm ve takdirimle malı cimriden çıkarırım."¹⁶ ifadeleriyle, Hz. Peygamber'e izafe edilmeye çalışılsa da, problem ortadan kalkmamaktadır. Halbuki ya Aynî'nin açıkladığı gibi, aslında kudsî hadis olan bu rivayetin baş tarafından Allah'a izafe kısmı hafzedilmiştir.¹⁷ O takdirde hadisin Türkçe'ye çevirisi; "Allah buyurur ki; adak, âdemoğluna benim takdir etmediğim hiçbir şeyi getirmez.," şeklinde olurdu. Bu durumda anlam bakımından hiçbir problem de çıkmazdı. Halbuki rivayet edilen metne göre hadiste yapılan küçük bir ihtisar anlamın tamamen bozulmasına yol açmıştır. Ya da dikkatsiz yapılan bir mânâ ile rivayet ve ihtisar sebebiyle anlam kayması meydana gelmiştir. Nitekim aynı hadisin yine Ebû Hureyre'den nakledilen başka bir rivayetini "kaddera" fiilini meçhul siyga ile Buhârî şu şekilde almıştır: "Adak, âdemoğluna, kendisi için takdir edilmemiş hiçbir şeyi sağlamaz, ama yaptığı nezir, kendisi için takdir edilen kadere kavuşturur. Böylece Allah, nezir sebebiyle cimri kimsenin elinden malını çıkarır. Dolayısıyla o kimse daha önce vermediği malı getirip verir."¹⁸ Bu rivayet daha anlaşılır durumda olup anlam bozukluğu da içermemektedir. Aynı kaynağın birbirine yakın iki farklı lafzına bakılınca bu özellik daha iyi anlaşılacaktır. Hadisin, Müslim'in Sahîh isimli eserinde, yine Ebû Hureyre'den nakledilen rivayeti daha açık lafızlarla kaydedilmiştir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber, "Nezir âdemoğluna Allah'ın takdir etmediği hiçbir şeyi yaklaştırmaz. Fakat adak, (bazen) kadere uygun düşer de, cimri kimsenin elinden çıkarmayı istemediği mal adak sayesinde çıkarılmış olur."¹⁹ buyurmuştur.

Hadisin muhtasar olmayan rivayetlerine ulaşamadığı zaman ortaya çıkan anlam kayması ya yanlış anlamaya, ya da bunu bertaraf etmek için metin tenkidi sistemi işletilerek hadisin reddedilmesine yol açacaktır. Bu durum hadiste ihtisarı caiz görmeyenleri haklı çıkarmaktadır. Ancak şu anda haklının belirlenmesi için yapılacak olan tartışmalar sorunun çözümüne katkıda

¹⁵ -Buhârî, Kader, 6.

¹⁶ -Sofuoğlu, Mehmed, Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi, Ötüken Yay. İstanbul, 1989, XIV, 6499.

¹⁷ -Bkz. Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Mûsâ, Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, Beyrut, ty. XXIII, 207.

¹⁸ -Buhârî, Eyman ve'n-Nüzûr, 26; Ayrıca bkz. İbn Mace, Keffârât, 15; Ahmed, II, 373.

¹⁹ -Müslim, Nüzûr, 7.

bulunmayacaktır. İçinde bulunulan şartlarda yapılması gereken, mevcut hadis kaynaklarında yer alan muhtasar rivayetlerden doğan problemlerin varlığının kabul edilmesi ve onların ortadan kaldırılmasının yollarının aranmasıdır. Çözüm olarak, hadislerin değişik rivayetlerinin bir araya getirilip ihtisar edilen kelimelerin yerlerine konularak düşünülmesi, önemli bir çare gibi görülmektedir.

B-Hadiste İhtisarı Caiz Görenler ve Şartları

Hadis rivayeti konusunda tartışılan konu sadece “ihtisar” meselesi ile sınırlı değildir. Bundan önce ve daha yoğunluklu olarak mânâ ile rivayet problemi de tartışılmaktadır. Hadislerin lafızlarının aynen korunarak Hz. Peygamber’in kullandığı ifadelerle nakledilmesinin önemli olduğu bilinse de, bazı zorunluluklar sebebiyle, Hz. Peygamber’in onayına da dayanılarak, mânâ ile rivayet caiz görülmüştür.²⁰ Aynı şekilde, hadislerin bütünlük içerisinde nakledilmesi elbette en güzel yoldur. Ancak hadis rivayetinde ihtisarı zorlayan bazı sebeplerin varlığı bilinmekte ve mecburiyetlerin ihtisarı meşrûlaştırdığı düşünülmektedir. İşte bu durum, bazı sakıncaları da beraberinde getirmesine rağmen, muhtasar rivayete onay verilmesinde etkili olmuştur.

1- İhtisâr Prensip Olarak Caizdir

Hatîb el-Bağdâdî muhtasar rivayete prensip olarak cevaz verenlerin varlığına “İnsanların büyük çoğunluğu, ayrıntısını açıklamaksızın, muhtasar rivayetin râvî için her halükârda caiz olduğu görüşündedirler.”²¹ diyerek dikkat çeker. Herhangi bir şart ileri sürmeden ihtisarı caiz görenler arasında adı geçen Mücâhid’in (ö. 103/721), “Hadisi dilediğin kadar kısalt, ama ilâvede bulunma.” dediği nakledilmektedir.²² Hattâ tereddüt edildiği durumlarda ihtisar teşvik ve tavsiye bile edilmiştir. Nitekim hadis tenkidinde önemli şahsiyetlerden Yahya b. Maîn de (ö. 233/847) “Hadis rivayet ederken hata yapmaktan endişe ettiğinde onda kısaltmaya git, ama artırma.”²³ demiştir. Büyük hadis imamlarından Buhârî’nin, eserlerinde bu yönetime sıkça başvurduğuna şahit olunduğu gibi, Müslim’in de, bazı şartlara dikkat etmek suretiyle, hadis rivayetinde ihtisar yapılabileceği görüşünü benimsediği bilinmektedir. Hattâ “mümkün olduğu takdirde, kısa olmak şartıyla o mânâyı hadisin tamamından ayırmak mutlaka daha doğru bir yoldur.”²⁴ ifadesinden, bunu gerekli gördüğü anlaşılmaktadır.

²⁰ -Mânâ ile rivayet konusunda toplu bilgi için bkz. Başaran, Selman, “Hadislerin Lafız ve Mânâ Olarak Rivayeti Meselesi” UÜİF. Dergisi, sayı, 3, Bursa, 1991, ss.51-64; ve “Hadislerde Mânâ Rivayetinin Sonuçları” UÜİF. Dergisi, Bursa 1991, sayı, 3, ss. 65-76.

²¹ -Bkz. Hatîb, Age., s. 190; Ayrıca bkz. İbn Cemâ’a, el-Menhel, s. 100; İbn Kesîr, İhtisâru Ulûmi’l-Hadîs, II. Baskı, Beyrut, 1370/1951; s.144

²² -Hatîb, Age, 189; İbnü’s-Salâh, Age, s. 216.

²³ -Hatîb, Age, 189.

²⁴ -Bkz. Müslim, Sahih, Mukaddime, I, 4-5.

Ancak prensipte ihtisarı kabul edenlerin, ayrıntılarda farklı şartlar ileri sürdükleri görülmektedir. Bu şartlar, hadisin anlaşılmasını zorlaştıran ya da yanlış anlaşılmasına sebep olabilecek unsurların ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Dolayısıyla hadiste ihtisârın kabul edilebilmesi için öne sürülen çinkelerin her biri, üzerinde düşünülmesi gereken önemli meselelerdir. Nitekim bazı hassasiyetlere dikkat edilmeden yapılan ihtisârların hadislerin yanlış anlaşılmasına ve İslâm Dîni aleyhine fikirlerin oluşmasına sebep olduğu gözlenmektedir. Bu türden sakıncaların ortadan kaldırılması veya asgarî seviyeye indirilmesi, belli bazı şartlara uyulması ile mümkündür.

2-İhtisâr'ın Kabul Edilmesinin Şartları

Hadiste ihtisâr yapılmasını kabul edenlerin, bu uygulamaya kayıtsız şartsız onay vermedikleri anlaşılmaktadır. Öne sürdükleri şartlar incelendiğinde onların, hem ihtisâr yapılan metnin bazı özellikleri taşıması gerektiği, hem de bunu yapabilecek kişinin özellikle ilmî bakımdan yeterliliğinin bulunması konusunda hassas davrandıkları gözlenmektedir.

a-Hadisın Metnine Bağlı Olan Şartlar

Muhtasar rivayet edilen hadislerin kabul edilebilmesi için metnin taşıması gereken özellikler üç ana başlıkta toplanabilmektedir. Açıklamalar sırasında, şartlara uyulmaması durumunda ortaya çıkan sakıncalara bazı örneklerle işaret edilecektir.

aa-Metnin Tamamına Ulaşma İmkânının Bulunması

İhtisârın geçerliliği için hadisin metnini ilgilendiren şartlardan birincisi, hadisin ihtisâr edilmeden nakledilen tam metnine erişme imkânının bulunmasıdır. Bunun için, "hadisi muhtasar rivayet eden râvî, bundan önce, ya bizzat kendisi hadisin tam metnini rivayet etmiş olmalı, ya da başka birisi tarafından tam metnin rivayet edildiğini bilmelidir. Aksi halde ihtisâr caiz değildir."²⁵ Çünkü hadisin tam metninin rivayet edilmemesi, insanlara ulaştırılması gereken dînî bilgileri gizlemek olur.²⁶ Bu ise Rasûlullah'ın emrini ihlâl etmek anlamına gelir. İhtiyaç halinde hadisin orijinal metnine ulaşma imkânı sağlayacağından, bu şarta uyulması çok önemlidir. Ayrıca râvî, hadisi önce muhtasar rivayet eder de sonra tamamını naklederse; hadise ziyade yapmakla²⁷ ya da zaptının yetersizliği veya gafleti sebebiyle unuttuğu gerekçe gösterilerek itham edilebileceğine bilhassa dikkat çekilmektedir.²⁸ Bu duruma düşmemek için, râvî'nin önce hadisin tam metnini rivayet etmesi veya tam metni bildiğine dikkat çekmesi önemli bir ayrıntıdır. Çünkü, muhtasar rivayet edilen bir hadisin daha sonra tam metninin nakledilmesi durumunda,

²⁵ -Hatîb, Age., s. 190; İbnü's-Salâh, Age, 215; İbn Cemâ'a, el-Menhel, s. 100; Cezâirî, Age, 315.

²⁶ -Ahmed Muhammed Şakir, el-Bâsu'l-Hasîs Şerhu İhtisârı Ulûmi'l-Hadîs, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, II. Baskı, Beyrut 1370/1951, s. 144.

²⁷ -Bkz. İbn Cemâ'a, el-Menhel, s. 100; Suyûtî, Tadrîb, II, 104.

²⁸ -Nevevî, et-Takrîb, s.78.

hadiste ziyade yapıldığı kuşkusunun doğmasına sebep olacağından ciddî anlamda endişe edilmektedir. Hattâ böyle bir şüpheye meydan vermemek için muhtasar rivayetten sonra tam metni nakletmekten vazgeçilmesi görüşünü savunanlar bile bulunmaktadır.²⁹ Böyle bir zorunluluğun doğmaması için de hadislerin ilk rivayetlerinin ihtisar yapılmadan nakledilmesi üzerinde özenle durulmaktadır.

Kaynaklarda nakledilen bazı hadislerin bu şekilde muhtasar rivayet edildiğinin dikkate alınmaması, bazı yanlış anlamalara sebep olmanın da ötesinde, hem hadislerin tenkit edilmesine, hem de haksız yere İslâm dîninin değerlerinin çarpıtılarak itham edilmesine yol açabilmektedir. Örneğin Hz. Peygamber'in "İyi biliniz ki, cennet kılıçların gölgesindedir."³⁰ buyurduğu nakledilmektedir. Hadis muhtemelen, o ortam için yeterli görüldüğünden veya ezberlenmesi kolay olsun diye bu lafızlarla rivayet edilmiş olmalıdır. Ama rivâyetin bu şekli, bazı kimseler tarafından İslâm'ın temel anlayışına aykırı bir anlamda yorumlanabilmektedir. Halbuki hadisin tamamı dikkate alındığında zikri geçen bu ifadenin hiç kimsenin itiraz edemeyeceği ve yanlış yoruma imkan bırakmayan bir gerekçeye bağlandığı görülür. Yani hadisin sebep-i vürûdu ve tam metni bilindiği zaman bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Olayın aslı şudur: Hz. Peygamber savaşlardan birinde orduyu, öğle sıcağı geçinceye kadar, karargah olarak seçilen yerde dinlendirmiş, sıcak çatışma başlamadan önce askere yaptığı konuşmada şöyle buyurmuştur; "Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı temennî etmeyiniz, Allah'tan âfiyet isteyiniz. Her şeye rağmen düşmanla karşı karşıya geldiğiniz zaman ise sabrediniz ve cennetin kılıçların gölgesinde olduğunu biliniz."³¹ Savaş esnasında cepheden kaçan asker hiçbir toplum tarafından müsamaha ile karşılanmamaktadır. Ama hadis eksik rivayet edilince anlam bütünlüğü bozulduğu için farklı yorumlara sebep olmaktadır. Bu örneğin dışında başka bir çok hadiste de aynı durum söz konusu olabilmektedir.

ab- Cümlelerde Anlam Bütünlüğünün Bozulmaması

Hadislerin muhtasar rivayetine izin verilirken metne bağlı şartlardan ikincisi cümlelerin bütünlüğünün bozulmamasıdır. İhtisar edilen metinde hazfedilen bölüm, rivayet edilenden anlam bakımından bağımsız olmalıdır.³² Yani, nakledilen kısmın anlaşılması veya hükmü, hazfedilen bölüme bağlı olmamalıdır.³³ Bu şartın gerçekleşmesi durumunda hadislerin ihtisar edilmesi, mânâ ile rivayeti geçerli saymayanlara göre bile kabul edilmektedir. Çünkü bu durumda hadisin rivayet edilen kısmı ile hazfedilen bölümü iki ayrı

²⁹ -Bkz. Suyûtî, Tedrîb, II, 105.

³⁰ -Buhârî, Cihad, 22; biraz farklı rivayeti, Müslim, İmaret, 146;

³¹ -Buhârî, Cihad, 112; Müslim Cihad, 20. Ebû Dâvud, Cihad, 89; Tirmizî, Fezâilü'l-Cihad, 23.

³² -İbnü's-Salâh, Age. s. 216;

³³ -Bkz. Ahmed Naim, Tecrîd, (Mukaddime) I, 469-470;

haber niteliği taşımaktadır.³⁴ Aksi takdirde hazfedilen kısmın hadisin nakledilen bölümünün anlamını etkilemesi sonucu, anlam bütünlüğü kaybolmaktadır.³⁵ Buna göre, Arap dili kuralları çerçevesinde, hadisin hazfedilen bölümünde nakledilen kısmın anlamını tamamlayan hüküm, istisna, şart veya ceza gibi önemli bir bağ bulunmamalıdır.³⁶ Hazfedilen kısım olmadığında herhangi bir haber anlaşlamıyorsa veya ibadet görevi tam olarak yerine getirilemiyorsa -ibadetlerdeki bazı fiillerin eksik nakledilmesinde gibi- muhtasar rivayetler caiz değildir. Örneğin Enes'in, "Hz. Peygamber, kızarmaya yüz tutuncaya kadar dalındaki hurmaların satışını yasakladı."³⁷ şeklindeki rivayetinde yer alan, "kızarmaya yüz tutuncaya kadar" ifadesinin hazfedilmesi durumunda hüküm tamamen farklılaşır. Dolayısıyla bu ifadenin hazfedilerek hadisin ihtisar edilmesi caiz olmaz.³⁸

Yukarıda verilen örnekte olduğu gibi, mânânın bozulması ve dolayısıyla hadisten çıkabilecek hükmün tam tersine dönme riskinin olduğu kısaltmalardan biri de istisnaların hazfedilmesidir. Örneğin "Hz. Peygamber, miktarları birbirlerine eşit olması hariç, gümüşün gümüş, altının altın ile değişimini yasakladı."³⁹ şeklindeki rivayetin, istisnadan sonrası hazfedilmek suretiyle ihtisar edilmesi durumunda anlam "Hz. Peygamber, gümüşün gümüş, altının altın ile değişimini yasakladı." şekline dönüşür. Bu ifadenin, hadisin anlamını değiştireceği açıkça görülmektedir. İşte bu durumu dikkate alarak prensip olarak ihtisara "evet" diyen âlimler, hadislerin anlamının bozulmamasına yönelik bazı şartlar öne sürmüşlerdir.⁴⁰

Bu konuda dikkat edilmesi gereken meselelerden biri de şudur: Hadisin farklı rivayetlerinden birinde şüpheli bir ziyade varsa bunu hazfetmek caiz görülmektedir. Hatta bu konuda ittifakın oluştuğunu öne sürenler bile vardır. Böylesi durumlarda İmam Malik'in özellikle ihtisarı tercih ettiği nakledilmektedir. Ancak, hadisteki şüpheli olan ziyade ile sahih kabul edilerek nakledilecek bölüm arasında anlamı tamamlayan bir ilinti bulunması durumunda hazif yapılmayacağı görüşü hakimdir. Örneğin Ebû Hureyre'nin "Hz. Peygamber, arâya alışverişinde (henüz ağacındaki olgunlaşmış taze hurmayı toplanmış kuru hurma vererek satın almak) beş vesk ya da beş vesk'in altındaki bir miktara izin verdi."⁴¹ Bu hadiste ana metin üzerinde şüphe ve tereddüt varmış izlenimi veren "ya da beş vesk'in altında" ifadesinin hazfi caiz

³⁴ -Bkz. Hatîb, age, 190; Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn, Kavâidu't-Tahdîs min Fünûni Mustalahi'l-Hadîs, (Thk. Muhammed Behcet el-Baytar, Takdîm, Muhammed Reşîd Rıza) Beyrut, 1407/1987, s. 234.

³⁵ -Bkz. Ahmed Naim, Tecrîd, (Mukaddime) I, 469.

³⁶ -Bkz. İbn Cemâ'a, el-Menhel, s.100.

³⁷ -Buhârî, Büyû, 85, 86, 93; Müslim, Büyû, 50; Müsâkât, 15; Ebû Davud, Büyû, 22; Tirmizî, Büyû, 15; Nesâî, Büyû, 40; İbn Mâce, Ticaret, 32; Ahmed, III, 115; İmam Malik, Muvatta, Büyû, 11

³⁸ -Bkz. İbn Cemâ'a, el-Menhel, 100.

³⁹ -Buhârî, Büyû, 81; Müslim, Müsâkât, 78; Ahmed, Müsned, IV, 289, 368, 371, 374.

⁴⁰ -Bkz. İbn Cemâ'a, el-Menhel, s. 100.

⁴¹ -Buhârî, Büyû, 84.

görülmemektedir.⁴² Ancak bu hataya Buhârî'nin Sahîh'i dahil bir çok hadis kaynağında rastlamak mümkündür.

Yanlış anlamaya yol açan bazı ihtisarların sahabe tarafından yapıldığı da anlaşılmaktadır. Hadisin yanlış anlaşılmasına sebep olan ihtisarların en dikkat çekici örneklerinden birisi, bazı şeylerde uğursuzluğun olduğunu beyan eden hadislerdir. İlgili hadisin farklı rivayetlerinde karşılaşılan probleme girmeden önce konuyla ilgili o zamanki toplumsal kültürün ve bu kültürün ön kabullerine nebevî bakışın ne olduğunun bilinmesinde fayda görülmektedir. İnanma temâyülü, insanların genel karakterindeki yani fitratındaki en temel olgulardan biridir. Hattâ çoğu zaman bu inanışlar, belli dönemlerde geçerli kabul edilen, pek çok akli ve bilimsel verilere de ters düşebilmektedir. Allah'ın gönderdiği peygamberlerin öncelikli görevleri arasında, insanları, inanç noktasında kapıldıkları yanlışlıklardan uzaklaştırarak doğruya yönlendirmek yer almaktadır.

Tarih boyunca süregeldiği pek çok kaynaktan doğrulanma imkanı olduğu ve günümüzde de hala yoğun sayılacak oranda devam ettiği gibi; insan topluluklarının içerisine düştükleri yanlışlar arasında birinci sırayı, bazı şeylerde uğursuzluğun varlığına inanmaları almaktadır. Hz. Muhammed peygamber olarak gönderilmeden önce Arap toplumunda da aynı anlayışın yaygın olduğu bilinmektedir. Uğursuzluk inancının çok yoğun bir şekilde yaşadığı toplumda nübüvvet görevini yerine getirmeye çalışan Hz. Muhammed, konuyla ilgili olarak çok kesin bir yaklaşım ortaya koymakta ve "... Uğursuzluk yoktur."⁴³ ifadesini her fırsatta telaffuz etmektedir. Hattâ bir rivayette Hz. Peygamber'in; "Uğursuzluğun varlığını kabul etmek, Allah'a şirk koşmak gibidir." buyurduğu nakledilmektedir.⁴⁴

Yukarıdaki kesin ve kararlı ifadelere rağmen Hz. Peygamber'in ağzından "Uğursuzluk üç şeydedir; atta, kadında ve evde."⁴⁵ veya "Sadece üç şeyde uğursuzluk vardır: Atta, kadında ve evde,"⁴⁶ sözlerinin çıkması; hele kendi içerisinde tezat teşkil edecek şekilde "Hastalık bulaşması ve uğursuzluk yoktur. Uğursuzluk ancak üç şeydedir: Kadında, atta ve evde,"⁴⁷ buyurması mümkün gözükmemektedir. Ancak güvenilir kabul edilen temel hadis kaynaklarında yer alan bu hadisler üzerinde araştırma biraz genişletildiğinde, konu ile ilgili hadisin değişik lafızlarla rivayet edildiği görülmektedir. Hadisin, çok küçük bir fark gibi gözükse ama hadiste önemli ölçüde anlam değişikliğine sebep olan başka bir rivayeti, aynen şu lafızları içermektedir. "Bay-

⁴² -Bkz. Ahmed Naim, Tecrid, (Mukaddime), I, 471.

⁴³ -Bkz. Buhârî, Tıbb, 42; 45; Müslim, Selâm, 110, 111, 112, 113, 114, Ebû Davud, Tıbb, 24; İbn Mâce, Mukaddime, 10; Tıbb, 43; Ahmed, I, 269, 328; II, 222, 266, 267, 406, 420, 434, 453, 487, 507, 524; III, 118, 130, 154, 173, 178, 251, 293, 312.

⁴⁴ -Ebû Davud, Tıbb, 24; Tirmizî, Siyer, 46; İbn Mâce, Tıbb, 43; Ahmed, I, 389, 438, 440;

⁴⁵ -Buhârî, Nikah, 17; Müslim, Selâm, 115; Ebû Davud, Tıbb, 24; Tirmizî, Edeb, 58; Nesâî, Hıyel, 5; Ahmed, II, 6, 36, 115, 126; İmam Malik, İstizan, 22.

⁴⁶ -Buhârî, Cihad, 47.

⁴⁷ -Buhârî, Tıbb, 43; Müslim, Selâm, 116; Ahmed, II, 153.

kuş ötmesi (sebebiyle kişinin başına felaket gelmesi), hastalık bulaşması ve uğursuzluk yoktur. Şayet herhangi bir şeyde uğursuzluk olsaydı; atta, kadında ve evde olurdu.”⁴⁸ Önceki iki rivayetin mukabili olan rivayetlere bakıldığında da şunları bulmak mümkün olmaktadır: “Şayet uğursuzluk adına doğru (gerçek) bir şey olsaydı; atta, kadında ve evde olurdu.”⁴⁹ Aynı hadisin bir başka varyantı; “Şayet herhangi bir şeyde uğursuzluk olsaydı o; atta, meskende ve kadında olurdu”⁵⁰ şeklinde nakledilmektedir. Biraz araştırıldığında, Hz. Peygamber’in bu ifadeyi durup dururken kullanmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle kendisinden bu hadisin değişik varyantları nakledilen İbn Ömer’in rivayetlerinin birinde, Hz. Peygamber’in yanında, cahiliye döneminde Arapların anlayışına iyice yerleşmiş olan uğursuzluk meselesinin tartışıldığına, O’nun da bu tartışma üzerine yukarıdaki ifadeyi kullandığına işaret edilmektedir.⁵¹ Sebeb-i vürûdu açığa çıkmış olan bu hadisin ifade ettiği anlam şudur: “Eğer uğursuzluk diye bir şey olsaydı şu üç şeyde olurdu. Lâkin uğursuzluk namına bir şey sabit olmamıştır. Binâenaleyh bunlarda da uğursuzluk yoktur.”⁵²

Hz. Peygamber’in kullandığı üslup yukarıda sayılanlarda uğursuzluk olduğunu değil, kesinlikle hiçbir şeyde uğursuzluk diye bir şeyin bulunmadığının ifadesidir. “Şayet uğursuzluk olsaydı şunlarda olurdu” ifadesi bir şeyi ispat için değil nefyetmek için kullanılmaktadır. Nitekim bu üslûba Kur’an ayetlerinde de rastlanmaktadır. “De ki: Eğer Rahmân’ın bir çocuğu olsaydı, elbette ben (ona) kulluk edenlerin ilki olurum!”⁵³ ayetindeki ifade bunun en açık delilidir. Bu demektir ki kesinlikle ve hiçbir şekilde Allah’ın oğlu yoktur. Her dilde kullanılan benzer ifadeler bir şeyi ispat etmek için değil, bir şeyin imkansız olduğunu vurgulamak içindir. Araplar da zaten bu üslûbu “imkansız delil getirmek” olarak tanımlamaktadırlar. Bu üç şeyin seçilmesi ile ilgili olarak da şu söylenebilir: Şayet insanların kendiliklerinden uğursuz saydıkları şeyler gerçek olsa bunlar uğursuz olurdu çünkü, uğursuz sayılan şeyler hakkında insanların ortak kanaati bunlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Neredeyse bütün insanların uğursuz kabul etmekte ittifak ettikleri bu şeylerde bile kesinlikle uğursuzluk yoktur. Dolayısıyla bunların dışında kalan hiçbir şey uğursuz değildir. Hadisin başındaki şart edatının hazfedilmesinin anlamı ne kadar bozduğu ve hadis üzerinde ne büyük tartışmalara yol açtığı bu örnekte görülmektedir.

⁴⁸ -Ebû Davud, Tıbb, 24; r. 3921; Ahmed, I, 174, 180,

⁴⁹ -Müslim, Selâm, 117; Ebû Dâvud, Tıbb, 24; Ahmed, II, 289, VI, 150, 240, 246.

⁵⁰ -Buhârî, Cihad, 47; Nikah, 17; Müslim, Selâm, 118, aynı anlam lafız farklarıyla 119 ve 120 numaralı hadislerde de yer almaktadır; Tirmizî, Edeb, 58; İbn Mace, Nikah, 55; Ahmed, Müsned, V, 335, 338; İmam Mâlik, İstizan, 21,

⁵¹ -Bkz. Buhârî, nikah, 17.

⁵² -Davudoğlu, Ahmed, Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1978, IX, 675.

⁵³ -Zuhurf, 43/81

Bu hadisleri değerlendiren bazı kişiler ve hadis şarihleri hadisleri bir anlam bütünlüğü içerisinde değerlendirmek yerine, her bir rivayeti tek başına doğru kabul ederek, sayılan üç şeyde uğursuzluğun sebeplerini bile saymaya kalkışmışlardır.⁵⁴ Halbuki olayı doğru tahlil eden bazı âlimler, Hz. Peygamber'in buradaki ifadelerinin câhiliye Araplarının anlayışını hikaye etmekten ibaret olduğunu ve uğursuzluk anlayışının tamamen ve kökten reddedildiğini kesin bir dille açıklamaktadırlar.⁵⁵ Nitekim Hz. Peygamber'den yukarıda sayılan üç şey hakkında uğursuzluk olduğuna dair hadis nakledildiğini duyan Hz. Aişe buna fevkalade sinirlenerek; "Bunları sadece cahiliye halkı uğursuz sayardı." demektedir.⁵⁶ Başka bir rivayette Hz. Aişe bu ifadeyi Hz. Peygamber'e isnad ederek; "Rasûlullah, bunları câhiliye halkı uğursuzluk sayardı, dedi," şeklinde kullandığı nakledilmektedir.⁵⁷

Hz. Aişe'den nakledilen hadis ile yukarıdaki rivayetler birlikte değerlendirildiğinde hadiste yanlış bir ihtisar yapıldığı sonucuna varmak mümkündür.

ac- Hadiste Ziyade Yapıldı Şüphesinin Doğmaması

Hadislerde ihtisar, "ziyade" konusunu da aynı anda düşündürmektedir. Çünkü ihtisar edilen bir hadis metninin yanında tam metnin ziyade gibi algılanması mümkündür. Tek başına ele alınacak ölçülerde geniş bir konu olan "hadiste ziyade" meselesinin detaylarına girmeden, bazı şartların gerçekleşmesi ile ziyadenin de kabul edileceği hakkında yaygın bir kanaat olduğuna işaret edelim. Ancak bir râvînin aynı hadisi bir yerde ihtisar ederek başka bir yer ve zamanda ziyadeli rivayet etmesi, kendisi hakkında olumsuz kanaatlerin doğmasına sebep olabilir. Hadisi önce tam metin olarak rivayet edip sonra ihtisar yaparak nakletmesi durumunda olaya olumsuz bakanlar iki şey düşünebilirler. Tam metin olarak naklettiği hadise, bazı ilaveler yaptığını iddia ederlerken, muhtasar rivayet ettiği hadis için de tam metin rivayet ettiği hadisin bir kısmını unuttuğundan, eksik naklettiğini söyleyebilirler. Râvî; birincisinde hadise kendiliğinden ilaveler yapan ve neredeyse hadis uyduran bir kişi olarak itham edilirken, ikincisinde zaptı zayıf ve ezberlerini koruyamayan bir kişi olarak takdim edilmiş olur.⁵⁸ Her iki durumda da râvî ağır tenkide uğramış konumda değerlendirilir. İşte böyle bir endişenin doğma ihtimalinin bulunduğu zamanlarda hadisi ihtisar ederek rivayet etmekten kaçınılması gerektiği fikri ağır basmaktadır.⁵⁹

⁵⁴ -Bkz. Aynî, Umde, XX, 88-89; Davudoğlu, Müslim Şerhi, IX, 675.

⁵⁵ -Bkz. Aynî, Umde, XIV, 150

⁵⁶ -Ahmed, VI, 150

⁵⁷ -Ahmed, VI, 240; Konuyla ilgili geniş açıklama ve bazı rivayetler için bkz. İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XII, 11-14

⁵⁸ -Bkz. Cezâiri, Age, s. 315.

⁵⁹ -Bkz. İbn Cemâ'a, el-Menhel, s.100.

b-Râvî'yi İlgilendiren Hususlar

İhtisar'ın caiz olduğunu kabul eden âlimlerin üzerinde durdukları önemli noktaların başında hadis râvîsi gelmektedir. Kendisinden hadis rivâyet edilmesi için vazgeçilmez şartlardan sayılan "adâlet" burada da birinci şart olarak ele alınmaktadır. Râvide aranan şartlardan ikincisi ise, ilmî yeterlilik (zapt). İki şartın birleşmesi ile güvenilirlik (sika) sıfatını kazanan râviden, ihtisar yapabilmemesi için, rivayet şartlarının üzerinde başka beklentilere de cevap vermesi, özellikle Arap dili başta olmak üzere fıkıh ve diğer dînî ilimlerde bilgi sahibi bir âlim olması istenmektedir.⁶⁰ "Metni ihtisar etmek, lafzı müterâdifi olan lafızla değiştirmek de ancak lafızların mânâlarını bilen ve bu mânâları bozabilecek şeyleri anlayan kimseler için caizdir. Her iki meselede de (mânâ ile rivayet ve ihtisar gibi) sahih olan görüş budur. Çünkü bunları bilen kimse hadiste ihtisar yaparken, metinde kalmasını zarûrî gördüğü şeylerle ilgisi olmayan lafızları öyle ustalıklarla ayırır ki; bu lafızların çıkması ne hadisin delâlet ettiği mânâda ihtilâfa, ne de beyanın bozulmasına sebep olur. Hattâ hadisin orijinal metninden nakledilen ibarelerle hazfolunanlar, iki ayrı haber vasfını kazanırlar. Yahutta zikrettikleri hazfettiklerine delalet eder. Fakat mânânın bozulmasına sebep olacak şeyleri bilmeyen kimse, haberden, naklettiği ibarelerle doğrudan ilgili bir ifadeyi hazfetmek suretiyle mânânın bozulmasına sebep olur. Câhil bir kimsenin bir ibare içerisinde geçen istisnayı terk etmesi böyledir."⁶¹

Yukarıdaki bilgiler özetlenirse ihtisar yapacak râvî; işitmediğini hadise eklemeyeceğine ve duyduklarını eksik nakletmeyeceğine güvenilen, karakter açısından dürüstlüğünden kuşku duyulmayan, hadis bilgisinin yanında özellikle Arap Dili ve fıkıh gibi dînî ilimlerdeki bilgisi ile temâyüz etmiş ilmî yeterliliğe sahip bir âlim olmak durumundadır.

III-İhtisarda Farklı Yöntemler

Duruma ve ihtiyaçlara göre hadislerde değişik ihtisar metotları uygulanmıştır. Bu konuda belirleyici unsurlar farklılık arz etmektedir. Açıkça ifade edilmese de, ihtisar faaliyetine buna göre isim verildiği düşünülebilir.

A-Taktı'

En çok kullanılan ihtisar yöntemlerinden biri de taktı'dır. Taktı', ihtisar'ın alt başlığı gibi algılanmaktadır.⁶² Nitekim anlamı ve uygulama biçimine bakıldığında bu değerlendirmenin yerinde olduğu görülebilir. Taktı': hadisin ihtiva ettiği hükümler dikkate alınarak parçalara ayrılmak suretiyle her bir parçanın ait olduğu konuda nakledilmesidir.⁶³ Hadislerin pek çoğu birden

⁶⁰ -Bkz.: Hattâbî, Meâlim, I, 267-268; VI, 227-229; I'lâm, I, 358-361.

⁶¹ -İbn Hacer, el-Askalânî, Hadis İstılahları Hakkında Nuhbetü'l-Fiker Şerhi, (Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetü'l-Fiker), (Çev. Talât KOÇYİĞİT) AÜİF. Yay. AÜ. Basımevî, 1971, s. 64-65.

⁶² -Bkz. Cezâirî, Age, 316; Ahmed Naim, Tecrid, (Mukaddime), I, 471.

⁶³ -Bkz. Suyûtî, Tedrîb, II, 105.

fazla alanlarla ya da aynı alanın farklı konularıyla ilgili bilgiler içermektedir. Dolayısıyla her cümle birbirinden bağımsız gibi değerlendirilebilir. Her bir hadisin içerdiği bütün konularda tam metin olarak yazılması veya sözlü olarak nakledilmesindeki zorluğa binâen, özellikle İslâm hukuku ile ilgili çalışmalarda sadece ilgili bölümün aktarılması tercih edilmiştir. Hadislerin konuları dikkate alınarak tasnif edilen temel hadis kaynaklarından Buhârî ve Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh isimli eserleri ve kütüb-i sitte'ye dahil olanlar başta olmak üzere sünen türü kaynaklarda, bu yöntemin pek çok örneklerini bulmak mümkündür. Bu durum dikkate alınırsa bir hadisin aynı isnadla yapılan farklı rivayetlerini, sadece metin farklılığını gerekçe göstererek, zayıf olarak nitelemenin yanlışlığı anlaşılmış olur. Ayrıca Buhârî'nin bu uygulamalarda, hadisin isnad açısından "ğarîb (ferd)" olmadığını göstermek gayesiyle hadislerin farklı isnadlarını kullandığı da belirtilmektedir.⁶⁴

Hadis rivayet kitaplarının pek çoğunda uygulanan ve genel anlamdaki ihtisar kadar sakıncalı görülmeyen bu yönteme de karşı çıkanlar bulunmaktadır.⁶⁵ Dikkatli bölümler yapıldığında, hadis rivayeti açısından problem oluşturmayan bu işlem, Ahmed b. Hanbel gibi bazı hadis âlimleri tarafından hoş karşılanmamıştır. Usûl âlimlerinden İbnü's-Salah da taktı' işlemini sakıncalı bulmuştur.⁶⁶ Buna rağmen hadis usûlü âlimlerinden bazıları, taktı' işlemini ihtisar kadar da sakıncalı görmeyerek kabul edilebilir bir yöntem olarak değerlendirmişlerdir.⁶⁷ Hatta bazı sahih hadislerin farklı rivayetlerinin birinde problem teşkil edecek ölçüde şüpheli ziyadeleri kesmek suretiyle nakletmek caiz görülmüştür.⁶⁸ Meşhur hadis rivayet kitaplarının müellifleri büyük âlimlerden İmam Mâlik, Buhârî, Ebû Dâvud, Nesâî eserlerinde bu yöntemi çok sık kullanmışlardır.

İhtisar'ın alt başlığı olarak "taktı'" genel anlamdaki ihtisardan daha çok kabul edilebilir bir yöntem olarak telakkî edilmekle birlikte, bu işlemin yapılışında da bazı sakıncalar görülebilmektedir. Bunların başında hadislerdeki ifade bütünlüğünün bozulması ve hadislerin yanlış anlaşılma ve yorumlanma riskinin ortaya çıkması gelmektedir. Bu noktaya gelince de hadislerin sıhhatinden şüphe edilmesi devreye girmektedir. Halbuki daha önce hadis kaynaklarının sistemi bilinerek yapılacak inceleme belki bu noktaya gelmesini önleyebilecektir. Örneğin Buhârî, hadisleri konularına göre tasnif etmenin yanında bir hadiste birden fazla konu bulunması durumunda (ki çoğunda vardır) hadislerin ilgili cümlelerini bölerek kendisine göre belirlediği yöntemle her birini ilgili konuya yerleştirebilmektedir.

⁶⁴ -Bkz. İbn Hacer, Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, (Nâşirler, Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Mustafa Muhammed el-Havârî, Seyyid Muhammed Abdulmû'tî) Kahire, 1398/1978; I, 14.; Kâsımî, Kavâid, 234.

⁶⁵ -Ahmed Naim, Tecrîd, (Mukaddime), I, 471.

⁶⁶ -Bkz. İbnü's-Salâh, Age, s. 217.

⁶⁷ -Bkz. Nevevî, Takrîb, s. 78; Cezâirî, Age, s. 316; Kâsımî, Kavâid, s. 234.

⁶⁸ -Bkz. Hatîb, Age, s. 189.

2-Harm

Sözlükte; “sağlam yapmak”, “hayvana yük vurmak”, “işinde çabuk olmak”, “azaltmak”, “kesmek” ve “yüz çevirmek” gibi anlamlara gelir. Hadis ilminde ise, “kesmek” anlamıyla ilgili olarak; bir hadisi bölerek sadece gerekli olan kısmını alıp kalanını hazfetmeye, ya da bir kısmını bir yerde kalan kısmını da aynı isnadla başka bir yerde nakletmeye denir.⁶⁹ Kelime bu mânâda “taktı” gibidir. İhtisar’ın bölümleri olan taktı’ ve harm kabul edilebilirlik açısından ihtisarla aynı hükme tabidir.

Hadiste “ihtisar” ile birlikte düşünülmesi gereken bir başka konu “Ziyade” meselesidir. Âlimlerin, hadislerdeki “ziyade” ifadeler hakkında “ihtisardan” daha titiz davrandıkları anlaşılmaktadır. Çünkü “ihtisarin” riski anlam bozukluğu meydana getirmek iken, “ziyade” sadece anlamı bozmakla kalmayıp ifadenin uydurulmuş olma ihtimalini de gündeme getirmektedir. Bazı âlimler tarafından “Hadisi noksan rivayet et, ama ona ziyade yapma,”⁷⁰ uyarısı bu tehlikeden kaynaklanmaktadır. Ziyadenin yanlış olma riskinden kurtulmak için, yanlış ihtimalinin bulunduğu zamanlarda hadisin muhtasar nakledilmesi tavsiye edilmiştir.

SONUÇ

Hadisin ihtisar edilmesi, olmayan bir şeyin ilave edilmesi değil, mevcudun terk edilmesidir. Bu durumda Hz. Peygamber’e ait olmayan bir sözün ona isnad edilerek nakledilmesi gibi bir tehlike yoktur. Ancak ihtisarın dikkatli yapılmaması durumunda Hz. Peygamber’in maksadına uymayan bir anlamın ortaya çıkması gibi önemli bir problemle karşı karşıya kalınabilir. Hadisi rivayet eden kişinin Arap dili ve İslâm’ın genel prensipleri konusunda yeterli bilgiye sahip olmaması, bu sonucun ortaya çıkmasına sebep olabileceği gibi, bazı kötü niyetli kişilerin maksatlı olarak yanlış ve kuralsız ihtisarlar yapabilecekleri ihtimali de göz ardı edilemez.

Her ne kadar bazı âlimler karşı çıksalar da büyük çoğunluk hadislerin muhtasar rivayeti konusuna cevaz vermişlerdir. Uygulama büyük çoğunluğun kabulleri doğrultusunda sürüp gelmiş ve hadisler büyük ölçüde muhtasar olarak nakledilmiştir. Hattâ birçok hadisin rivayetinde ihtisar için vazgeçilmez şart olarak öne sürülen kurallara uyulmadığı da olmuştur. Bu gerçek göz önünde bulundurularak özellikle hadislerde anlam kaymasından şüphe edildiği zaman ihtisarsız rivayetlerin bulunması için çaba gösterilmesi büyük önem taşımaktadır. Hadis rivâyetinde kullanılan sistemlerin bilinmesi ve değerlendirmelerin ona göre yapılması, gerçeğe ulaşmayı kolaylaştırabilir. Genel kanaat olarak mânâ rivâyeti, muhtasar rivâyet veya hadislerin tamamı değil de bir bölümünü rivâyet şeklinde yapılan uygulamalar tenkit edilebilir. Hatta uygulamanın caiz görülmemesi de mümkündür. Fakat bu durum, geçmişte böyle bir sistemin çoğunluk tarafından kabul edilip uygulandığı gerçe-

⁶⁹ -Bkz. Uğur, Hadis Terimleri Sözlüğü, s. 118.

⁷⁰ -Hatîb, Age., s. 189.

ğini ortadan kaldırmaz. Dolayısıyla hadis metinlerinde karşılaşılan her farklılığı “büyük hata” olarak ilan etmeden önce, farklı rivayetlerin anlam bütünlüğü sağlayıp sağlamadıklarını kontrol etmek, gerçeğe daha yakın gibi gözükmemektedir.

Bu bilgiler, bazı hadisleri doğru anlama ve maksadına uygun yorumlamaya katkı sağlayacağından; sadece bir rivayetine bakıldığında yanlış anlaşılabilen sahih hadisleri zayıf ya da uydurma damgası yemekten kurtaracağı gibi, hadisleri tenkit noktasında çok ihtiyatlı davranan kimselerin eksik bilgiye dayalı yanlış anlamalarının önüne de geçebilecektir. Bunlara ek olarak, bazı önyargılı kişilerin benzer hadislere dayanarak, İslâm Dîni aleyhinde doğru olmayan ve gerçeği yansıtmayan iddialar ortaya atmak suretiyle insanları yanlış bilgilendirmelerini önlemeye yardımcı olabileceği de ümit edilir.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, (I-VI), (Muntahab'u Kenzi'l-Ummal ile beraber), Beyrut, 1985.

Ahmed Muhammed Şakir, el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisâr'ı Ulûmi'l-Hadîs, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, II. Baskı, Beyrut 1370/1951

Ahmed Naim, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, (Mukaddime), DİB. Yay. Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1976,

Aydınlı Abdullah, Hadis İstılahları Sözlüğü, Timaş, İstanbul, 1987

Aynî Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Mûsâ el-Halebî el-Ayntâbî, Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, Beyrut, ty.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil, Sahîh, (I-VIII), Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul, 1979.

Cevherî, İsmail b. Hammâd, es-Sihâh, Beyrut, 1979.

Cezâirî, Tâhir b. Salih b. Ahmed, Tevcîhü'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser, Dâru'l-Marife, Beyrut, ty,

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, Sünen, (I-II), Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, Beyrut, ty.

Davudoğlu, Ahmed, Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi, Sönmez Neşriyet, İstanbul, 1978.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, Sünen (I-V) Çağrı Yay. İst. 1981.

Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, el-Bağdâdî, Kitâbu'l-Kifâye fî İlmi'r-Rivaye, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medine, ty.

Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, Meâlimü's-Sünen, Münzirî'nin "Muhtasar'ı" ve İbn Kayyım'ın "Tehzîb'i" ile beraber, (I-VIII), Dâru'l-Meârif, Beyrut, 1980.

İbn Cemâ'a, Muhammed b. İbrahim, el-Menhelü'r-Revî fî Muhtasar'ı Ulûmi'l-Hadîsi'n-Nebevî, (thk. Dr. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan) Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1986,

İbn Hacer, Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, (Nâşirler, Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Mustafa Muhammed el-Havârî, Seyyid Muhammed Abdulmû'tî) Kahire, 1398/1978.

-----Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetü'l-Fiker Şerhi, (Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbetü'l-Fiker), (Çev. Talât KOÇYIĞİT) AÜİF. Yay. AÜ. Basımevi, 1971.

İbn Kesîr, İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs, II. Baskı, Beyrut, 1370/1951

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, Sünen, (Thk. M. Fuad Abdulbâkî) Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1975.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed el-Mısırî, Lisânu'l-Arab (I-XV), Dâru's-Sâdır, Beyrut, ty.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman, Ulûmü'l-Hadîs, (Mukaddime) (thk. Nureddin 'ITR) Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1406/1986.

Kahraman, Hüseyin, Hadis Usûlünde el-Hatîb el-Bağdâdî'nin İbnü's-Salâh'a Etkileri, Arasta Yay., Bursa 2002.

Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn, Kavâidu't-Tahtîs min Fünûni Mustalahi'l-Hadîs, (Thk. Muhammed Behcet el-Baytar, Takdîm, Muhammed Reşîd Rıza) Beyrut, 1407/1987,

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, Sahîhi Müslim, (I-V) (Thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî) Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1954.

Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb, Sünenü'n-Nesâî, (Suyutî şerhi ve Sindî haşiyesi ile birlikte) (I-VIII), Beyrut, 1930.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahya b. Şeref, et-Takrîb ve't-Teysîr li Marifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr, (Şerh, Salah Muhammed Muhammed Uveyza) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987.

Sofuoğlu, Mehmed, Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi, Ötüken Yay. İstanbul, 1989.

Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir, Tedrîbü'r-Râvî fî Şerh'i Takrîbi'n-Nevevî, (Thk. Abdulvehhâb Abdullatîf) II. Baskı, Medine, 1392/1972

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, Sünenü't-Tirmizî, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir), Beyrut, 1938.

Uğur, Mücteba, Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, TDV. Yay. Ankara, 1992.

Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, Esâsu'l-Belâğa, Beyrut, 1965,